

УНІКАЛЬНИЙ ДОКУМЕНТ

УДК 930.253:94(477)”1682”

С. А. КАМЕНЄВА*

УНІВЕРСАЛ ГЕТЬМАНА ІВАНА САМОЙЛОВИЧА ОХОЧЕКОМОННОМУ ПОЛКУ ЯКОВА ПАВЛОВСЬКОГО СКЛАСТИ ПРИСЯГУ НА ВІРНІСТЬ НОВОМУ ЦАРЮ ПЕТРУ ОЛЕКСІЙОВИЧУ

Подається коротка біографічна довідка гетьмана І. Самойловича, опис подій, археографічний опис та характеристика унікальності документа.

Ключові слова: Універсал; гетьман; Іван Самойлович; присяга.

Тривалий час найдавнішим документом, який зберігається у фондах Державного архіву Київської області (далі – *Держархів Київської обл.*), вважалось повідомлення ігумена Переяславського Свято-Михайлівського монастиря про пійманих у лісі Волокологодського повіту розкольників, датоване 29 березня 1733 року. Завдяки пошукам одного із постійних дослідників архіву Є. Чернецького у документах фонду ф. 782 “Київське дворянське депутатське зібрання” було виявлено документ, який відсуває крайню дату документів Держархіву Київської обл. майже на півстоліття. Це – Універсал гетьмана Івана Самойловича охочекомонному полку Якова Павловського скласти присягу на вірність новому царю Петру Олексійовичу, складений у Батурині 21 травня 1682 року¹, віднесений до унікальних документів Національного архівного фонду, що зберігаються в Держархіві Київської обл.

Автор універсала – Самойлович Іван Самійлович (початок 1630-х рр. – 1690), гетьман Лівобережної України, а згодом – всієї України, “був син попа, чимало освічений, був до всього здатний, розпорядливий, мав добрий розум”². Походив із сім’ї священника Самійла Самойловича з Ходорова, освіту здобув у Києво-Могилянській колегії. Служив військовим писарем козацького війська, потім веприцьким сотником Гадяцького полку та сотником Чернігівського полку. У 1668 році брав участь у виступі козацької старшини на чолі з гетьманом І. Брюховецьким з метою розірвання союзу з Московською державою і пошуку протекторату в турецького султана. Після загибелі

* *Каменєва Соф’я Арсеніївна* – директор Державного архіву Київської області.

гетьмана І. Брюховецького приєднався до гетьмана Д. Многогрішного, який уклав договір між козацькою старшиною та московськими послами (Глухівські статті) про обмеження козацької автономії. У 1668–1669 роках був наказним полковником та полковником чернігівським. У 1672 р. брав участь у промосковській старшинській змові проти гетьмана Д. Многогрішного, який був ув'язнений і відправлений до Сибіру. 17 червня 1672 р. І. Самойлович на старшинській раді в Козачій Діброві обраний гетьманом Лівобережної України. Згодом І. Самойлович прийняв договірні умови – Конотопські статті, які підтверджували попередні Глухівські. Прагнув об'єднати під своєю владою Лівобережну та Правобережну Україну, для чого боровся проти правобережного гетьмана П. Дорошенка. Після розгрому загонів гетьмана П. Дорошенка московсько-козацькою армією на Правобережній Україні козацька рада проголосила 17 березня 1674 р. І. Самойловича гетьманом усієї України. Очолив козацькі полки у війні з Туреччиною і Кримським ханством під Чигирином (1677–1678), у першому Кримському поході (1687). Іван Самойлович був прихильником сильної гетьманської влади, яку намагався зробити спадковою. За його правління завдяки масовому переселенню правобережного населення на Лівобережжя поступово відродилося економічне життя Гетьманщини. Авторитарний спосіб правління І. Самойловича викликав незадоволення серед козацтва. Влітку 1687 р., скориставшись невдалим спільним українсько-московським походом на Крим, старшинська рада звинуватила І. Самойловича в його провалі та звернулася до царського уряду з проханням усунути гетьмана від влади. На козацькій раді 25 липня 1687 р. на річці Коломак І. Самойлович був позбавлений гетьманства і відправлений разом із сином Яковом до Сибіру. Помер у 1690 р. у Тобольську.

Відомо, що період гетьманства І. Самойловича характеризується постійною боротьбою трьох суміжних держав – Польщі, Туреччини, Московії – за право володіти Україною. Заколот, вчинений розкольниками під час правління царівни Соф'ї після смерті московського царя Федора Олексійовича, дався взнаки і в Україні. Скориставшись заворушеннями у Москві, польський король Ян Собеський надіслав козакам “знадливі листи”, якими намагався привернути їх на свій бік, про що негайно дізнався І. Самойлович і повідомив про це Москву³. Услід за цим Січ отримала царську грамоту з повідомленням про вступ на престол нового царя Петра Олексійовича і, пересилаючи грамоту, І. Самойлович зі свого боку наказав запорожцям скласти “присягу ему великому Государю Его Царському Пресвітлому величеству на вѣчное никогда не измѣнное Подданство”⁴.

Універсал гетьмана Івана Самойловича охочекомонному полку Якова Павловського скласти присягу на вірність новому царю Петру Олексійовичу – один із тих документів, який ще раз характеризує геть-

мана І. Самойловича, за словами М. Грушевського, “як представника повної лояльності по відношенню до московського уряду.., який наполегливо намагався не надати московському уряду жодного приводу до невдоволення”⁵.

На користь автентичності універсалу свідчить той факт, що 21 травня 1682 р. (яким датовано документ) Іван Самойлович справді перебував у Батурині, де видав аналогічний наказ ще одному охочекомонному полковнику Іллі Новицькому.⁶ До речі, після отримання універсалу полк Якова Павловського таки склав присягу на вірність новому царю Петрові Олексійовичу, що посів трон після смерті свого старшого брата Федора⁷.

Універсал написано на папері розміром 32,3 x 20,3 см, який має водяний знак із зображенням двох осіб і написом “А П МОО PAPIER”. Документ написано українською діловодною мовою скорописом II половини XVII ст. і має особистий підпис гетьмана та відбиток печатки Війська Запорозького з зображенням козака з мушкетом та легендою, яка частково притерта в обідку: “ПЕЧАТЬ МАЛОИ РОССИИ ВОЙСКА ЕГО ЦАРСКОГО ПРЕСВЕТЛОГО ВЕЛИЧЕСТВА ЗАПОРОЗСКОГО”.

Універсал вміщено в дворянську справу Павловських, він був поданий в Дворянське зібрання Київського намісництва (у фондї якого він і зберігається в Держархіві Київської обл.) 16 листопада 1786 р. правнуком полковника Якова Павловського – київським губернським регістратором Верхньої розправи Якимом Павловським “к доказательству действительнаго предковъ моихъ благородства и точного мого отъ нихъ происхождения”⁸. До речі, Дворянське зібрання Київського намісництва 28 лютого 1787 р. визнало Якіма Павловського “дворянского достоинства”⁹.

Універсал гетьмана І. Самойловича віднесено до унікальних документів за критерієм походження документа – універсал є найважливішим офіційним документом органу управління Української козацької держави II пол. XVII ст.; за критерієм змісту документа – фіксує найважливіший факт в політичному житті (присягання на вірність новому царю Петру Олексійовичу) та має унікальний реквізит - відбиток печатки Війська Запорозького.

Документ раніше не публікувався і до цього часу в історичних дослідженнях не використовувався.

¹ Державний архів Київської області, ф. 782, оп. 1, спр. 8627.

² Аркас М. Історія України-Русі . – К.: Вища школа, 1993. – С. 245.

³ Яворницький Д. С. Історія запорізьких козаків. – Львів: Світ, 1991. – Т. 2 – С. 378.

⁴ Державний архів Київської області, ф. 782, оп. 1, спр. 8627, арк. 4 зв.

⁵ Грушевський М. С. Нарис історії українського народу. – К.: Либідь, 1991. – С. 226.

⁶ Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687). Матеріали до українського дипломатарію / Упоряд. І. Бутич, В. Риневич, І. Тесленко. – Київ-Львів, 2004. – № 592. – 1088 с.

⁷ Труды Чернігівської губернської ученої архівної комісії. – Чернігів, 1915. – Вип. 11. – С. 180–183.

⁸ Державний архів Київської області, ф. 782, оп. 1, спр. 8627, арк. 1.

⁹ Там само, ф. 782, оп. 1, спр. 8627, арк. 15.

Приводится краткая биографическая справка гетмана И. Самойловича, описание событий, археографическое описание и характеристика уникальности документа.

Ключевые слова: Универсал; гетман; Иван Самойлович; присяга.

The article is devoted to Biography of Hetman Ivan Samoilovych, description of events, archeological description and unique characteristics of the document.

Keywords: the Universal; a hetman; Ivan Samoylovych; an oath.

Иваннѣ Самойловичѣ Гетманѣ войско
 Его Царскаго пресвѣтлаго величества
 Запорожскимъ.

Паче обзному. Судяъ Асаулови, Сотникомъ Ата-
 маномъ курткнымъ и всему старшомъ и меньшомъ Полку
 Комонного охотного Пана Якова Павловскаго, Товариству
 Особого стѣ Господа Бога здоровья мѣти живачи, ознающу-
 емъ, какъ немаша ни видѣши ниго таково на сѣмъ свѣ-
 тѣ себѣ отъ створенія свѣта, выне шчо колевѣ стѣмъ
 мѣло; але вся рѣчи зачасомъ завше отпѣняются особнѣве,
 зъ народа людского что есть таинъ себѣ живучи на сѣмъ
 свѣтѣ неуидѣти смерти, але каждый что тѣмъ рождается
 на сѣмъ свѣтѣ, презъ выданный декретъ Божій умерти
 муситъ: Тая тѣмъ власне теперъ мѣво въ правдѣ непосто-
 явшая въ Царствѣ великомъ градѣ Москви сталася
 отпѣна, о ликовѣ повѣршася въ ономъ зъ ласки Монар-
 шой черезъ думнаго дворянина и Намѣстника Корини-
 спаго Ивана Афанасіевича делябовскаго, и дѣла Максима
 Давридовича Бурцова нѣзъ иныи особами доносъ прися-
 ного, же толужъ смертнѣмъ декретови Божьему, и сѣмъ въ
 Богу землии Найяснѣйшій Монарха нашъ Царь и великій
 Князь Федоръ Алексіевичъ всея великія и малыя и бѣлыя
 Россіи Самодержецъ, Его Царское пресвѣтлое величество, повѣ-
 ланчи се дочасныхъ на тѣмъ дняхъ порѣнчавши
 свѣтѣ преставилсѣ отъ зѣмляго сего Царствѣ во вѣчное
 блаженство.

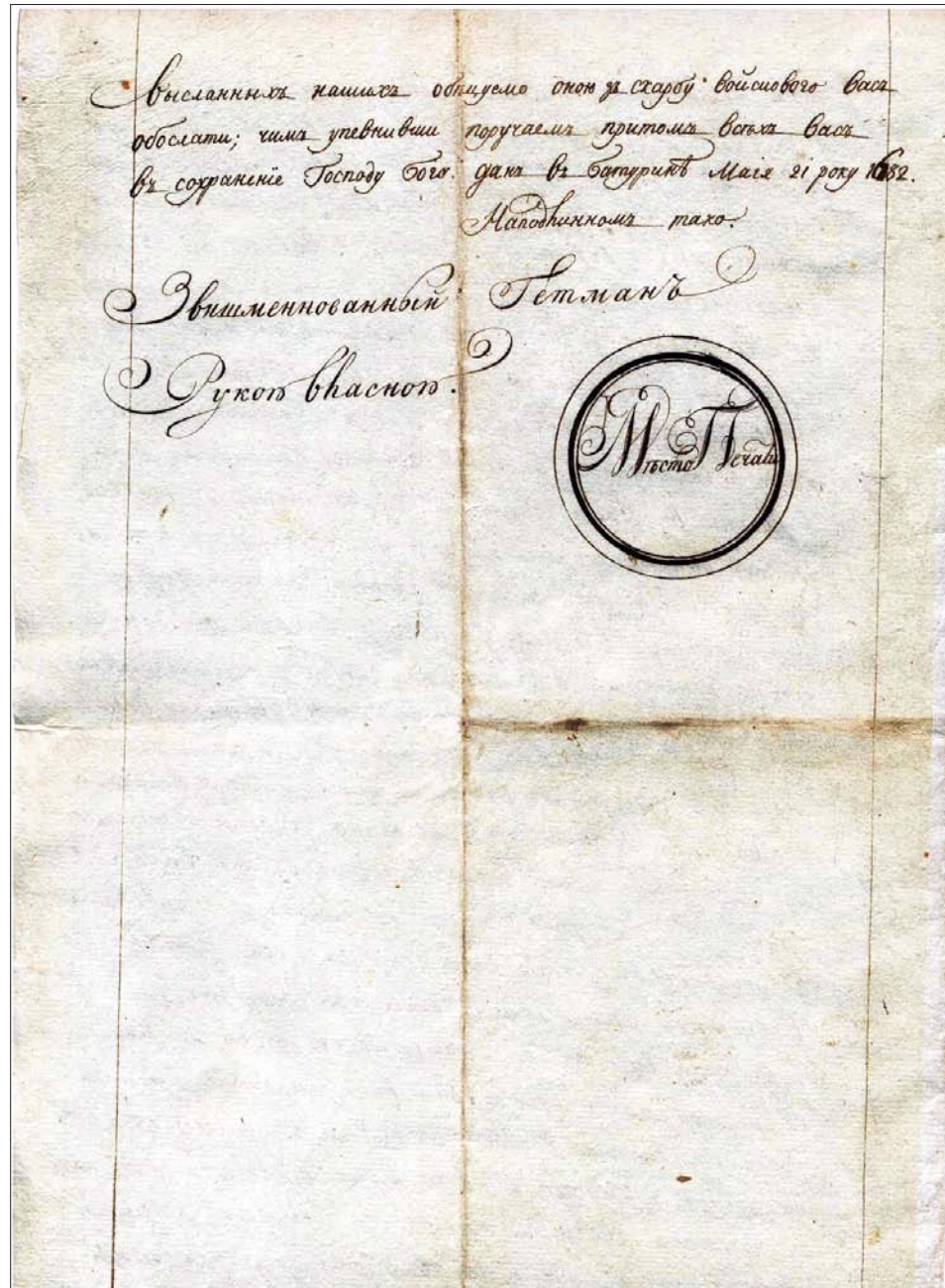
Рукописна копія Універсалу гетьмана Івана Самойловича охочекомонному полку Якова Павловського скласти присягу на вірність новому царю Петру Олексійовичу (складено у Батурині 21 травня 1682 року), яка представлена в Дворянське зібрання Київського намісництва 16 листопада 1786 року. Державний архів Київської області, ф. 782, оп. 1, спр. 8627, арк. 4.

старенство, а царство оное Російское оставила по собор-
 товѣ своєю, Монаршю Пресвятую Государю, Царевичю
 и великому князю Петру Алексіевичю, яко царствіа на-
 нѣйшій мѣстатъ Монаршій тожъ цѣле милостію бога
 оны Пресвятый Государь царевичъ и великій князь Петра
 Алексіевича оспвиши зостаѣ всею преславною царствю
 своєю великимъ Государемъ Царемъ и великимъ княземъ
 всея великія и малія и бѣгма Росіи Самодержцемъ азъ-
 ставихъ Монархоу жадаѣ по насъ вѣрнихъ подданнихъ
 своихъ того милостивно; жесбыио ведучъ давнего звычаю
 Монаршесного при Поименномъ пошанномъ его Монаршю
 оуимомъ дворяннѣ присяго вѣру великому Государю его
 Царскому Пресвятому великестю, на вѣчное князюди не
 измѣнное Подданство, и вѣрныи услуги выконати; Мѣди я
 по смутѣ оной оуездалъ зъ сего свѣта Прешлого великого
 Государя новинѣ, утѣшилотъ о щастливомъ ново нами теперѣ
 Царствующемъ Монаршѣ вѣрностию обрѣдовавшихся, и заразу
 покарѣючися его Царскому повелѣнію, яко самъ зо вѣю отарши
 нотъ войсиковою Епералномъ и жадными Государскими людьми при
 мотъ находившимся, изъ вѣлихъ народовъ путешныхъ Постоитѣ
 путъ въ Батуринѣ у соборной церкви передъ свѣтлыми Еван-
 гелиемъ укинали, присягу на томъ; яко маю ему Монаршю
 своему ведучъ Першою присяга моею отъ початку при отда-
 номъ мя на урѣдѣ Гетманскаго укинемо вѣрне зо вѣлихъ
 воепномъ Запорожскихъ служити, на данныи прелести не скла-
 няючися, яко то присяга абы и во вѣсѣхъ Полкахъ и Городахъ

Рукописна копія Універсалу гетьмана Івана Самойловича охочекомонному полку Якова Павловського скласти присягу на вірність новому царю Петру Олексійовичу (складений у Батурині 21 травня 1682 року), яка представлена в Дворянське зібрання Київського намісництва 16 листопада 1786 року. Державний архів Київської області, ф. 782, оп. 1, спр. 8627, арк. 4 зв.

Подъ Решеніемъ нашимъ знайдутися оны обывателю
 тамошнихъ выконана была исправленны суть, про
 грамотахъ Государенныхъ дворяне Московские и выслан
 ны нами зособливыми универсалами нашими отомъ де
 писаннымъ во все позна; таизъ къ васъ и всахъ доб
 рыхъ Молодцовъ Сивъ отаршого таизъ и меншого пол
 ку Коломенного Павловского товариства пиано дадутъ
 черезъ сей милостъ мой и приказую, абыте за прикытіе
 со себе Пана Полковника своего при дворянствѣ Моско
 вомъ и высланномъ нами, которые для тогожъ дѣла
 высланы въ Полью едлицій, отаралися заразы такыи
 де образованы выконати присяго въ церкви божіи и на тѣхъ
 пунктахъ яже суть въ книзѣ кнѣвной Монаршеской опи
 санны которую выконавши яже черезъ тѣхъ правдиве чи
 стилия сумнѣши и въ твердомъ постоянствѣ знайдочи
 ся въ Бога земного Его Царского Пресвѣтлому велике
 ству оное додержалисте, таизъ къ въ дальшій часъ жевыте
 щире при вышней вѣрности и теперешнему великому
 Государю, Папазану божію до конца дѣвота своего охот
 не додержовали пиано упоминавши, що будетъ вамъ отъ
 Господа Бога нагородовъ, и отъ посторонныхъ народовъ
 збо доброу славоу, особлише и отъ Царского Пресвѣтлаго
 Величества будетъ мѣти милостивое призрѣніе; де наст
 вѣхъ яже вѣрныхъ подданныхъ своихъ въ отецъ своей
 Монаршеской мати будетъ отъ всѣхъ непріятелей нашихъ
 боронити силами своими Царскими, и милостъ свою го
 сударскую премногую во всемъ намъ освободити а оны на въ
 Решеніемъ яже завше на мѣстѣ роговая заплама
 васъ доходила, таизъ и теперѣ вспорѣ чрезъ уменьшенны

Рукописна копія Універсалу гетьмана Івана Самойловича охочекомонному
 полку Якова Павловського скласти присягу на вірність новому царю Петру
 Олексійовичу (складений у Батурині 21 травня 1682 року), яка представлена
 в Дворянське зібрання Київського намісництва 16 листопада 1786 року.
 Державний архів Київської області, ф. 782, оп. 1, спр. 8627, арк. 5.

Рукописна копія Універсалу гетьмана Івана Самойловича охочекомонному полку Якова Павловського скласти присягу на вірність новому царю Петру Олексійовичу (складено у Батурині 21 травня 1682 року), яка представлена в Дворянське зібрання Київського намісництва 16 листопада 1786 року.
 Державний архів Київської області, ф. 782, оп. 1, спр. 8627, арк. 5 зв.